

به نام پروردگاریکنا

سواد رسانه ای و والدگری رسانه ای در فضای مجازی

بهاره نصیری
آمنه بختیاری

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

تهران ۱۳۹۹

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

فروشگاه کتاب: خیابان کریم‌خان‌زند، بین قرنی و ایرانشهر، پلاک ۱۷۶ تلفن: ۸۸۳۱۷۱۹۲

سواد رسانه ای و والدگری رسانه ای در فضای مجازی

مؤلفان: بهاره نصیری و آمنه بختیاری

مدیر انتشارات: یدالله رفیعی

مدیر تولید و نظارت: سیدمحمدحسین محمدی

صفحه‌آرا: جابر شیخ محمدی

مسئول فنی: عرفان بهاردوست

چاپ اول: ۱۳۹۹

شمارگان: ۵۰۰ نسخه

چاپ و صحافی: آوای خاور

قیمت: ۴۹۰۰۰ تومان

حق چاپ برای پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی محفوظ است.

- سرشناسه: نصیری، بهاره، ۱۳۵۸ -
عنوان و نام پدیدآور: سواد رسانه‌ای و والدگری رسانه‌ای در فضای مجازی / بهاره نصیری، آمنه بختیاری.
مشخصات نشر: تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۹۹.
مشخصات ظاهری: ۲۷۱ ص.
شابک: 978-622-6304-83-2
وضعیت فهرست نویسی: فیبا- وضعیت رکورد: فیبا
یادداشت: کتابنامه: ص. [۲۶۳] - ۲۷۱.
موضوع: سواد رسانه‌ای -- ایران -- نمونه پژوهی
موضوع: Media literacy -- Iran -- Case studies
موضوع: فضای مجازی -- ایران -- جنبه‌های اجتماعی -- نمونه پژوهی
موضوع: Cyberspace -- Social aspects -- Iran -- Case studies
موضوع: اینترنت و خانواده‌ها -- ایران -- جنبه‌های اجتماعی -- نمونه پژوهی
موضوع: Internet and families -- Social aspects -- Iran -- Case studies
موضوع: اینترنت و نوجوانان -- ایران -- پیش‌بینی‌های ایمنی -- نمونه پژوهی
موضوع: Internet and teenagers -- Iran -- Safety measures -- Case studies
موضوع: فضای مجازی -- ایران -- تدابیر ایمنی -- نمونه پژوهی
موضوع: Cyberspace -- Security measures -- Iran -- Case studies
موضوع: رفتار والدین -- ایران -- نمونه پژوهی
موضوع: Parenting -- Iran -- Case studies
شناسه افزوده: بختیاری، آمنه، ۱۳۵۵ -
رده بندی کنگره: P۹۶
رده بندی دیویی: ۳۰۲/۲۳۰۹۵۵
شماره کتابشناسی ملی: ۷۴۱۳۸۵۷

این مجموعه را تقدیم می‌کنیم به فرزندان وطن عزیزمان ایران. پیوسته و از ته دل خندیدن، نزد اهل فکر محترم‌بودن، محبت کودکان را به خود جلب کردن، از سوی منتقدان صادق تحسین شدن، بی وفایی دوستان ناباب را تحمل کردن. زیبایی‌ها را ارج نهادن و در دیگران حسن‌ها را دیدن؛ به واسطهٔ فرزندی صالح یا با ساختن باغچه‌ای یا با بهبودبخشیدن به شرایط اجتماعی؛ اثری مثبت از خود به جای گذاشتن و دانستن اینکه حتی یک جاندار به واسطهٔ شما توانست بهتر زندگی کند، این است موفقیت.

رالف والدو امرسون

فهرست

فصل اول: کلیات

۱۱	مقدمه
۱۳	اهمیت سواد رسانه ای در خانواده
۱۵	چیستی سواد رسانه‌ای
۱۶	والد
۱۷	والدگری
۱۸	والدگری رسانه‌ای
۱۸	فضای سایبر

فصل دوم: ادبیات و پیشینه تحقیق

۲۰	مقدمه
۲۰	انواع سواد
۲۱	تعاریفی از سواد رسانه‌ای
۲۲	ابعاد سواد رسانه‌ای
۲۳	سواد رسانه‌ای یک پیوستار است، نه یک مقوله
۲۳	سواد رسانه‌ای چند بعدی است
۲۵	سطوح سواد رسانه‌ای
۲۶	هدف سواد رسانه‌ای
۲۸	برخی اصول سواد رسانه‌ای
۲۸	عناصر سواد رسانه‌ای
۲۹	دسترسی
۲۹	تحلیل
۲۹	ارزیابی
۲۹	ایجاد محتوا

۲۹	مؤلفه‌های کلیدی در سواد رسانه‌ای
۳۰	ساختارهای دانش
۳۱	جایگاه شخصی
۳۱	قابلیت‌ها و مهارت‌ها
۳۲	مهارت‌های اصلی سواد رسانه‌ای
۳۳	توانایی تشریح هشیارانه و توجیه اقدامات رسانه‌ای
۳۳	سواد رسانه‌ای از منظر اندیشمندان
۳۵	اهمیت خانواده در فضای مجازی

فصل سوم: نکات کلیدی برای والدین، در خصوص مدیریت رسانه‌ای فرزندان ۶-۱۱ ساله در استفاده مناسب از فضای سایر

۳۷	مقدمه
۳۹	دغدغه‌های والدین عصر رسانه
۴۰	والدگری با حضور رسانه‌های اجتماعی: افزایش نسل دیجیتال
۴۲	احیای هویت پدر و مادری
۴۳	فضای مجازی و جایگاه آن در زندگی امروز
۴۴	سبک زندگی مجازی
۴۵	چالش والدین نسل حاضر
۴۷	والدین دیجیتال
۴۸	تغییر در هویت ایرانی
۴۹	رسانه‌های جدید و مشارکت مخاطبان
۵۱	مخاطبانی با تابعیت فراملی
۵۱	ویژگی‌های رسانه‌های جدید
۵۵	نوجوانان و فضای مجازی
۵۶	نسل اینترنت
۵۸	دلایل گرایش نوجوانان به فضای مجازی
۶۱	تلفن همراه و سبک زندگی نوجوانان
۶۲	زنان و فضای مجازی
۶۳	خانواده و فضای مجازی
۶۴	خانواده و تغییر در سبک زندگی
۶۶	فضای مجازی؛ فرصت‌ها و تهدیدها

فهرست مطالب ۷

۶۶	محاسن و فرصت‌های فضای مجازی
۷۱	تنوع در ابزارهای ارتباطی
۷۱	آسیب‌ها و تهدیدهای فضای مجازی
۷۱	آسیب‌های عمومی فضای مجازی
۷۲	کاهش ارتباطات چهره به چهره
۷۳	از دست دادن توانایی برقرار کردن ارتباط شخصی
۷۴	اختلال در هویت‌یابی
۷۶	دریافت اضافه‌بار اطلاعاتی
۷۶	اضطراب ناشی از بی‌خبری
۷۶	سوءاستفاده از پروفایل‌ها
۷۷	آسیب‌های فضای مجازی برای نوجوانان و جوانان
۷۹	تغییر در الگوی اوقات فراغت
۸۰	اعتماد اینترنتی
۸۱	چالش‌های دینی و فکری
۸۲	انحرافات اخلاقی و جنسی
۸۳	تشویق به هنجارشکنی اجتماعی
۸۴	دوست‌یابی‌های اینترنتی
۸۴	بی‌ارتباطی با طبیعت
۸۵	آسیب‌های فضای مجازی برای خانواده‌ها
۸۵	نارضایتی از زندگی مشترک
۸۶	ترویج فرهنگ غربی در میان خانواده‌ها
۸۷	شکاف بین نسل‌ها
۸۹	کاهش اقتدار والدین
۸۹	رؤیت‌پذیری خانواده
۹۰	ترویج تفکر قالبی در خانواده
۹۱	فرصت‌ها و تهدیدهای بازی‌های موبایلی
۹۱	فرصت‌های بازی‌های موبایلی
۹۱	تهدیدهای بازی‌های موبایلی
۹۲	استفاده از بازی‌های کامپیوتری
۹۳	مدیریت فضای مجازی در خانواده
۹۴	مصرف هوشمندانه

۹۶	حضور آگاهانه در فضای مجازی
۱۰۰	مشارکت فعال با فرزندان در فضای مجازی
۱۰۲	همراهی با کودکان در استفاده از رسانه‌ها و در سراسر زندگی
۱۰۴	سن مناسب برای حضور در فضای مجازی
۱۱۳	مدیریت زمان حضور در فضای مجازی
۱۱۴	اقدامات عملی برای کاهش حضور در فضای مجازی
۱۱۷	نقش الگویی والدین در استفاده از فضای مجازی
۱۱۹	حضور در سایت‌های مختلف در فضای سایبر به عنوان یک فعالیت خلاقانه
۱۱۹	فعالیت عملی والدین و فرزندان در مورد انیمیشن‌ها و فیلم‌ها
۱۲۰	راهنمای ایمنی فضای مجازی در خانواده
۱۲۹	آداب حضور در شبکه‌های اجتماعی
۱۳۰	تعهدنامه حضور در فضای مجازی
۱۳۰	چک لیست خود انضباطی در فضای مجازی
	راهکارها و پیشنهادها برای برقراری ارتباط و مشارکت بیشتر والدین و کودکان خردسال
۱۳۲	در استفاده از محتواها و پیام‌ها
۱۳۳	ارزش فکر کردن برای کودکان
۱۳۹	ده مزیت داستان گفتن برای کودکان و نوجوانان
۱۴۱	رویکرد درست داستان‌گویی
۱۴۳	تفکر فراشناخت چیست؟

فصل چهارم: مصاحبه با کارشناسان و صاحب‌نظران

۱۴۶	گروه اول - صاحب‌نظران علوم ارتباطات اجتماعی
۱۴۶	دکتر بشیر حسینی - دکترای علوم ارتباطات اجتماعی و مدیر گروه دانشکده صداوسیما
	دکتر سید وحید عقیلی - دانشیار و رئیس پژوهشکده علوم ارتباطات اجتماعی واحد تهران مرکز
۱۵۱	
	محمود کریمی علوی - دکتری علوم ارتباطات اجتماعی و رئیس پژوهشکده مطالعات فرهنگی و رسانه
۱۵۷	
۱۵۸	دکتر احمد عسگری - دکتری علوم ارتباطات اجتماعی و پژوهشگر
۱۶۱	ندا حیدری - دکتری علوم ارتباطات اجتماعی و مربی سواد رسانه‌ای
	دکتر امیررضا سپنجی - دکترای علوم ارتباطات و عضو هیأت علمی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
۱۶۵	

فهرست مطالب ۹

مهدی فتوره‌چی - دکتری علوم ارتباطات اجتماعی و مدیر گروه رسانه و فرهنگ موسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی دانشگاه تهران.....	۱۶۷
دکتر محمد سلطانی فر - دکتری علوم ارتباطات اجتماعی و مدیر گروه واحد علوم و تحقیقات تهران.....	۱۶۸
دکتر محمدصادق افراسیابی - دکترای علوم ارتباطات اجتماعی و معاونت مرکز فناوری‌های دیجیتال وزارت ارشاد اسلامی.....	۱۷۰
علیرضا خرازی - دکترای علوم ارتباطات اجتماعی و مدرس سواد رسانه‌ای.....	۱۷۳
بهاره فتح آبادی - دکترای علوم ارتباطات اجتماعی و مدرس سواد رسانه‌ای.....	۱۷۵
گروه دوم صاحب‌نظران حوزه جامعه‌شناسی.....	۱۷۷
دکتر محمد فاضلی - دکترای جامعه‌شناسی و عضو هیأت علمی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.....	۱۷۷
سید جواد میری - دکترای جامعه‌شناسی و عضو هیأت علمی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.....	۱۸۶
دکتر آیت‌الله میرزائی - دکترای جامعه‌شناسی و عضو هیأت علمی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.....	۱۸۸
گروه سوم صاحب‌نظران حوزه روان‌شناسی و علوم تربیتی.....	۱۹۱
دکتر روح‌الله کریمی - دکترای روان‌شناسی و علوم تربیتی و عضو هیأت علمی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی و مدرس دوره‌های فیک.....	۱۹۱
مریم جعفری - دکترای روان‌شناسی و علوم تربیتی و مشاور خانواده.....	۱۹۳
دکتر فاطمه حسینی - دکترای روان‌شناسی و علوم تربیتی و مشاور خانواده.....	۱۹۸
گروه چهارم صاحب‌نظران حوزه فناوری اطلاعات و ارتباطات.....	۲۰۰
سید محمد جعفر اعلائی - مهندس نرم‌افزارهای کامپیوتری و مدیرعامل و عضو هیأت مدیره شرکت توسعه راهکارهای هوشمند امین.....	۲۰۰
هانیه کاووسی - مهندس نرم‌افزارهای کامپیوتری و کارشناس بخش انفورماتیک.....	۲۰۳
جواد صالحی - مهندس نرم‌افزارهای کامپیوتری و مدیر بخش انفورماتیک.....	۲۰۵
جمع‌بندی تجزیه و تحلیل دیدگاه‌های صاحب‌نظران.....	۲۰۹
بخش اول: مؤلفه‌ها و ابعاد ارتقای سطح سواد رسانه‌ای والدین در خصوص استفاده از مجازی سایبری (مجازی) با توجه به مبانی نظری و دیدگاه متخصصان.....	۲۰۹
بخش دوم: تجزیه و تحلیل سؤال‌های تحقیق.....	۲۳۴

فصل پنجم: جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

۲۳۶	مقدمه
۲۳۷	نتایج حاصل از اجرای پژوهش
۲۳۷	بعد آموزش
۲۴۲	بعد ارتباط مؤثر
۲۴۶	بعد جامعه‌پذیری رسانه‌ای
۲۵۱	محدودیت‌های تحقیق
۲۵۳	پیشنهاد‌های کاربردی
۲۶۰	پیشنهاد‌هایی برای محققان آتی

منابع

۲۶۳	منابع فارسی
۲۶۸	منابع انگلیسی
۲۷۰	آدرس سایت‌ها

فهرست شکل‌ها و جدول

۳۲	جدول ۱.۲ هفت مهارت سواد رسانه
۳۴	جدول ۲.۲ جمع‌بندی تعاریف سواد رسانه‌ای
۲۰۹	جدول ۱.۴ مفاهیم جایگزین شده بر اساس مفاهیم دسته‌بندی شده
۲۳۲	جدول ۲.۴ فرایند دسته‌بندی مقولات و زیر مقوله‌ها تم اصلی اول
۲۳۳	جدول ۳.۴ فرایند دسته‌بندی مقولات و زیر مقوله‌ها تم اصلی دوم
۲۳۴	جدول ۴.۴ فرایند دسته‌بندی مقولات و زیر مقوله‌ها تم اصلی سوم
۲۳۴	جدول ۵.۴ توزیع فراوانی و نسبی پاسخگویان برحسب جنسیت
۲۳۵	جدول ۶.۴ توزیع فراوانی و نسبی پاسخگویان برحسب گروه سنی
۲۳۵	جدول ۷.۴ توزیع فراوانی و نسبی پاسخگویان برحسب رشته تحصیلی
۲۳۸	شکل ۱.۵ مدل مؤلفه‌های بعد آموزش
۲۴۳	شکل ۲.۵ مدل مؤلفه‌های بعد ارتباط مؤثر
۲۴۷	شکل ۳.۵ مدل مؤلفه‌های بعد جامعه‌پذیری رسانه‌ای

فصل اول

کلیات

مقدمه

توجه به سواد رسانه‌ای در خانواده؛ یعنی جایی که فرزندان در آن اولین اصول زندگی را فرا می‌گیرند، اهمیت بسیاری دارد. والدین همواره الگوی رفتاری فرزندان خویش در تمامی وجوه زندگی محسوب می‌شوند و از این روست که آن‌ها باید نقش خود را در زندگی رسانه‌ای فرزندان نیز درک کرده و به سادگی از این مسئله عبور نکنند. بهتر است والدین بدانند که رسانه به‌عنوان والدین مجازی و شبانه‌روزی، به ایفای نقش و رقابت با والدین و افراد دنیای حقیقی می‌پردازد و ذهن کودکان را از بینش‌های مورد نظر خود پر می‌کند. در کشور ما در چند سال گذشته رسانه هم از بعد سخت‌افزاری فناوری‌های نوین و هم از بعد میزان استفاده‌کنندگان و مخاطبان گسترش چشمگیری داشته و علاقه‌مندی خانواده‌های ایرانی به رسانه‌های نوین و مظاهر فناوری‌های جدید ارتباطاتی (اینترنت، موبایل، فضای مجازی و فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی و...) زبانزد خاص و عام است اما در کنار این بستر ارائه شده، ترویج و آموزش سواد رسانه‌ای برای والدین که با این مفهوم بیگانه هستند، کماکان مغفول باقی مانده است. هرچند که از یک سو گفته می‌شود: در قرن معاصر والدین نسبت به نیازهای فرزندان خود آگاه‌تر، هوشیارتر و به مراتب انعطاف‌پذیرتر هستند. (کاستین، لیچت، وانس و لاک، ۲۰۱۲) اما از سوی دیگر والدین مجهز به تعامل صحیح با فرزندانشان در فضای سایبر نیستند. زنده یاد نیل پستمن^۱، معلم معروفی بود که تأثیر فرهنگ برخاسته از صنعت رسانه بر کودکان را درک می‌کرد و معتقد بود که: «کودکان پیام‌های زنده‌ای هستند که آن را برای زمانی می‌فرستیم که آن را نخواهیم دید.» «پیام‌های زنده» ما باید در فرهنگ

---

1. Neil Postman

خودساخته زندگی کنند. ما می‌توانیم چنین فرهنگی را با کمک همدیگر برای کودکانمان بسازیم. (گاتانو، ۱۳۹۳: ۲۵)

در تحلیل پژوهش‌های صورت گرفته می‌توان آن‌ها را پیرامون دو رویکرد پیش رو طبقه‌بندی نمود: برخی کارشناسان بر این امر معتقد هستند زندگی در فضای سایبر امری «اجتناب‌ناپذیر» است و فرزندان با ورود به این فضا و زندگی دوم در آن، به توانمندی‌های لازم بر مبنای آزمون و خطا دست خواهند یافت و لزومی به حضور والدین نیست. رویکرد دیگر؛ رویکرد «محدودیت‌سازی» از سوی خانواده است که با منع، سرکوب و عدم دسترسی فرزندان به تولیدات رسانه‌ای این فضا همراه است؛ اما نه رویکرد خوش‌بینانه پاسخگو خواهد بود و نه رویکرد بدبینانه؛ رویکرد واقع‌بینانه و دیدگاه سوم «مصونیت بخشی و توانمندسازی» خانواده‌ها و فرزندان که با هدایت و مدیریت هوشمندانه همراه است. این مطالعه به دنبال رویکرد سوم یعنی توانمندسازی خانواده در نحوه استفاده فرزندان از فضای سایبر است به معنای حرکت از استراتژی‌های سلبی به سوی استراتژی‌های ایجابی است؛ که این امر مستلزم گردآوری مهارت‌های سواد رسانه‌ای برای خانواده‌ها در این حوزه است. سواد رسانه‌ای به عنوان یک دیدگاه و یک بینش کلی درباره زندگی در دنیای رسانه‌ای؛ در دنیا و در ایران مطرح است اما آنچه که در این پژوهش قابل تأمل است آن است که تلاش می‌شود تا سواد رسانه‌ای را از یک دیدگاه کلی به یک استراتژی راهبردی برای تنظیم روابط میان والدین و فرزندان در مواجهه با تولیدات رسانه‌ای تبدیل شود. تاکنون در تحقیقات موجود از منظر سواد رسانه‌ای و اقتضانات آموزش مهارت‌های لازم جهت مواجهه گزینش‌گرانه و استفاده بهینه از رسانه‌ها پرداخته نشده است. وجه تمایز این پژوهش با سایر پژوهش‌های انجام شده در این حوزه آن است که اغلب پژوهش‌های صورت گرفته در این حوزه بیشتر جنبه آسیب‌شناسی یا رسانه‌هراسی داشته‌اند؛ در صورتی که پژوهش حاضر بیشتر به دنبال ارائه راهبردها و شیوه‌های کاربردی ارتقاء سواد رسانه‌ای است. همچنین با توجه به رسانه‌ای شدن والدگری در جامعه اطلاعاتی امروز فراهم آوردن استراتژی‌های مؤثر و برنامه‌های مداخله‌ای برای آموزش والدین اهمیت پیدا می‌کند. توجه به توانمندسازی خانواده و بحث والدگری رسانه‌ای و ارتباط والدین در استفاده از محتوای رسانه‌ای و حضور سالم، ایمن و مفید در فضای سایبری با تأکید و تمرکز بر مهارت‌های سواد رسانه‌ای مد نظر است. در پژوهش حاضر توجه به توانمندسازی خانواده و بحث والدگری رسانه‌ای مورد نظر است. والدگری رسانه‌ای به شیوه‌های هدفمند رفتار والدین در تعامل با فرزندان در مورد نحوه

کلیات ۱۳

استفاده از رسانه‌ها و تأثیر برخی از جنبه‌های محدود کردن زمان فرزندان در استفاده از رسانه‌ها یا تشویق کردن آن‌ها به مشاهده محتوای مشخصی است. (اوکونور. ات. ال، ۲۰۱۳) تمام ابعاد رسانه‌ها بر زندگی خانوادگی تأثیر می‌گذارد لذا اتخاذ استراتژی‌های مختلف میانجی‌گری والدین بر نحوه استفاده فرزندان به صورت مشارکت فعالانه و مثبت بر رشد شناختی آن‌ها حائز اهمیت است و والدین می‌توانند با سطح بالایی از مهارت سواد رسانه‌ای، سواد اطلاعاتی و انتقادی، فرزندان خود را برای حضور در این فضا واکسینه کنند.

به گفته دکتر سعید عاملی امروزه نظام حکمرانی در خانواده دو فضایی شده است و باید به این امر بیش از پیش توجه کرد. رویکردهای توانمندسازی در جامعه، بر عهده رسانه، مدرسه و خود خانواده‌ها است. آموزش سواد رسانه‌ای در مهرماه سال ۱۳۹۵ وارد نظام آموزش رسمی کشورمان شد. این واحد درسی تحت عنوان «تفکر و سواد رسانه‌ای» به صورت یک درس ۲ واحدی؛ تدریسش در مدارس کشورمان آغاز شد. در این بین آموزگاران دغدغه‌مند به دنبال فراگیری آموزش‌های لازم برای بالا بردن کیفیت تدریس خود در زمینه سواد رسانه‌ای شدند و دانش آموزان نیز برای نخستین بار با آموزه‌های سواد رسانه‌ای آشنایی پیدا کردند؛ اما در این میان بسیاری والدین این دانش آموزان آشنایی چندانی با این موضوع ندارند؛ که این موضوع تبدیل به یک شکاف و تناقضی شده است میان آنچه دانش آموزان به عنوان مدیریت صحیح مصرف رسانه‌ای در مدرسه می‌آموزند با آنچه والدین بدون مدیریت، برنامه‌ریزی و نیاز اطلاعاتی‌شان از محتوای رسانه‌ای دریافت می‌کنند. دانش آموزان در این میان سردرگم که کدام راه را باید بروند؟! به همین دلیل پژوهشگر جهت پر کردن شکاف موجود میان آن‌ها سعی دارد تا مطالب و یافته‌هایی را جهت ارتقای سطح سواد رسانه‌ای والدین فراهم آورد.

اهمیت سواد رسانه‌ای در خانواده

ارائه مهارت‌های سواد رسانه‌ای متناسب با جامعه ایرانی و ارائه راهکارهایی مناسب جهت پر کردن شکاف موجود میان وضعیت آموزش سواد رسانه‌ای در ایران و وضعیت مطلوب سواد رسانه‌ای در دنیا یکی از اهداف این تحقیق محسوب می‌گردد. چرا که امروزه علاوه بر آماده‌سازی افراد برای يك جامعه ملی، نیاز به آماده‌سازی خانواده‌ها برای زندگی در جامعه جهانی و جامعه اطلاعاتی به صورت يك ضرورت درآمده است و برای این مهم باید با مطالعه و پژوهش بنیادین بستر مناسب آن را فراهم کرد؛ بنابراین با توجه به اینکه تاکنون محتوای

آموزشی سواد رسانه‌ای در ایران با رویکردی بومی برای خانواده‌ها تهیه، تنظیم و ارائه نشده است، ضرورت دارد تا به این خلأ دانشی توجه ویژه‌ای صورت گیرد.

- امروزه علاوه بر تربیت خانواده‌ها برای یک جامعه ملی، آماده‌سازی خانواده‌ها برای زندگی در جامعه جهانی به صورت یک ضرورت تربیتی درآمده است. آموزش سواد رسانه‌ای در عصر جهانی شدن، مفهومی کلی است که به مطالعات رسانه‌ای، فرهنگی، اجتماعی، تاریخی، سیاسی و تکنولوژیکی وابسته است و می‌توان آن را به آموزش شیوه‌های بهتر زندگی کردن در عصر اطلاعات و ارتباطات که به طور خاص در یک جامعه و به طور عام در جامعه جهانی می‌توان اطلاق کرد. سواد رسانه‌ای به عنوان ابزاری برای حمایت از خانواده‌ها در برابر آثار منفی رسانه‌های جمعی است؛ که چارچوبی را جهت دسترسی، تحلیل، ارزیابی و خلق پیام‌ها به اشکال مختلف از چاپ گرفته تا اینترنت، فراهم می‌نماید. سواد رسانه‌ای رویکردی آموزشی در قرن بیست و یکم محسوب می‌گردد. چرا که سواد رسانه‌ای درکی را از نقش رسانه در اجتماع شکل می‌دهد و کسب مهارت‌های ضروری تحقیق و بیان عقاید شخصی را برای آنان در عصر جهانی شدن ضروری می‌داند. با عملیاتی کردن این دانش و آموزش آن نه تنها فرهنگ ایرانی اسلامی تقویت می‌شود بلکه بخشی از حقوق خانواده‌ها به عنوان مخاطبان رسانه‌ها نیز تأمین خواهد شد.
- خانواده‌ها در عصر جدید، به واسطه تنوع رسانه‌ای آسیب‌پذیرتر از گذشته شده‌اند. برای اینکه بتوان در برابر رسانه‌های متکثر موجود، خانواده‌ها و مخاطبینی داشت که بتوانند در کنار بهره‌برداری آگاهانه و فعالانه از این رسانه‌ها، خود را در مقابل چالش‌ها، آسیب‌ها و پیامدهای مخرب رسانه‌ای حفظ نمایند، نیازمند توجه به آموزش سواد رسانه‌ای در سطح جامعه هستیم. چرا که در عصر ارتباطات و اطلاعات باید افراد را به سواد جدیدی به نام سواد رسانه‌ای مجهز نمود.
- برنامه‌ریزی برای انتقال آموزه‌های سواد رسانه‌ای به خانواده‌ها و تولید محتوای آموزشی مناسب، نیازمند پژوهش و بررسی لازم در این زمینه و مطالعه کشورهای پیشرو در این حوزه و پیاده کردن این برنامه‌ها در جامعه است. با توجه به فقر ادبیات موضوع جایگاه آموزش سواد رسانه‌ای در مباحث ارتباطی، در گام نخست ضرورت دارد تا به تولید

محتوای ایرانی - اسلامی در این زمینه پرداخت. چرا که هرگونه بی‌توجهی در این زمینه می‌تواند تاوان سنگینی به دنبال داشته باشد.

- برای آنکه سواد رسانه‌ای در میان نسل جوان و خانواده‌های جامعه ما فراگیر شود باید نسبت به مشخص کردن چهارچوب‌های آموزش آن بر اساس استانداردهای بین‌المللی و منطبق با مسائل بومی کشور تمهیداتی اندیشیده شود. تجربه ثابت کرده است که مقابله فیزیکی با امواج و کدهای صفر و یک نه تنها توفیق چندانی حاصل نکرده است بلکه گاه به شکست‌های جبران‌ناپذیری منجر شده است. حتی وضع قوانین صرفاً محدود کننده به دلیل دشواری در ضمانت اجرا موفقیت چندانی در پیش رو نداشته و ندارد؛ بنابراین مهارتی که امروز آموزش آن مورد نیاز هر جامعه‌ای می‌تواند باشد، آن است که بتوانیم عمیق‌تر مشاهده کنیم، عمیق‌تر فکر کنیم و منتقدانه تشخیص دهیم به طوری که بدانیم ما و فرزندانمان از چه نوع اطلاعات و پیام‌های رسانه‌ای استفاده می‌کنیم، اما برای امکان‌پذیر شدن این امر، نیازمند تولید محتوای علمی و آموزشی مربوط به این حوزه هستیم. فراهم کردن بستری برای خانواده‌هایی توانمند، آگاه، گزینشگر، متفکر، فعال و پویا در مواجهه با حجم وسیعی از پیام‌های رسانه‌ای در جامعه اطلاعاتی امروز ضروریا است. بنابراین با توجه به اینکه پژوهش‌های پیشین کمتر به خلأ کاربردی سازی آموزش مهارت‌های سواد رسانه‌ای برای والدین پاسخگو بوده‌اند؛ لذا تمایز این تحقیق آن است تا خلأها و کاستی‌های موجود در این زمینه را با ارائه راهکارهای عملی مناسب برطرف سازیم. برخی کشورها تمهیداتی را برای آموزش‌های مربوط به سواد رسانه‌ای در نظر گرفته‌اند و این مسئله برای کشور ما نیز ضرورت دارد و حائز اهمیت است.

چیستی سواد رسانه‌ای^۱

با بهره‌گیری از آراء هابز سواد رسانه‌ای علاوه بر توانایی ملحوظ در سواد سنتی که همان توان خواندن و نوشتن است، توانایی تحلیل و ارزشیابی پیام‌ها و قدرت تولید و انتقال اطلاعات به دیگران را در قالب‌های مختلف و با ابزارهای گوناگون در انسان پدید می‌آورد. این گونه از سواد، با توانمند کردن انسان بر درک نحوه کار رسانه‌ها و نحوه معنی سازی آن‌ها، ماهیت و اهداف تولید پیام رسانه‌ها و تأثیرات و تکنیک‌های رسانه‌های گوناگون، او را از حالت انفعال خارج کرده و در برابر اثرات رسانه‌ها فعال، هدفمند و مقاوم می‌سازد. (هابز، ۲۰۰۳: ۵۷)

کسب مهارت‌های لازم جهت برقراری ارتباطی متفکرانه و آگاهانه با فضای سایبر و شبکه‌های اجتماعی و درعین حال به وجود آوردن نگاهی دقیق، نقادانه و تحلیلی به پیام‌های رسانه‌ای موجود در فضای سایبر است. سواد رسانه‌ای می‌تواند با برخورد هدفمند و نقد سازنده، ضمن ایجاد ارتباط دوسویه و مشارکت جویانه، حوزه رسانه را با تحولی جدی و جدید مواجه سازد، زیرا دیگر مخاطب منفعل نیست و ارتباط دوسویه و تعاملی خواهد بود. افرادی که در سطوح بالای سواد رسانه‌ای قرار دارند، همواره در طول پیام نکاتی را مدنظر قرار می‌دهند، آن‌ها درباره تعبیر و تفاسیر ارائه شده و پیام‌هایی که مورد پردازش قرار می‌گیرند، دچار شک و تردید هستند. این فرایند مدام با مفاهیمی که توسط خود آن‌ها ساخته می‌شود، تداوم دارد. بنابراین شناخت رسانه‌ها و داشتن سواد رسانه‌ای به خانواده‌ها کمک می‌کند تا پیام‌های رسانه‌ای را رمزگشایی کنند. قلب سواد رسانه‌ای و روح حاکم بر آن، تفکر نقادانه و پرسش آگاهانه است. در عصری که با خانواده‌های رسانه‌ای شده مواجه هستیم؛ آموزش سواد رسانه‌ای برای زندگی در دنیای رسانه‌ای جهانی امری ضروری است.

سواد رسانه‌ای، افزایش آگاهی از اینکه چه چیزی را در فضای سایبر و شبکه‌های اجتماعی می‌بینیم، می‌خوانیم و یا می‌نویسیم، است؟ چگونه از مفاهیم و کدهای موجود در پیام‌ها رمزگشایی کنیم؟ کشف اینکه چه کسی یا کسانی با چه اهداف، اغراض و تکنیک‌هایی پیام‌ها را ارسال می‌کنند؟ چرا باید پیرامون آنچه که تحت عنوان پیام به اشکال مختلف آن (متن، تصویر، موسیقی، فیلم و...) در فضای سایبر و شبکه‌های اجتماعی ارائه می‌شوند باید با تفکر مواجه شد؟ چگونه می‌توان این پیام‌ها را تحلیل و رمزگشایی کرد؟

والد^۱

والد بودن^۲، واژه‌ای که منشأ آن به سال ۱۸۵۶ باز می‌گردد، روشی بود که والدین وظایف خود را به وسیله آن در اوایل دوره قرن بیستم تعریف می‌کردند. این واژه که از نظر دستوری اسم است، اشاره بر یک حالت بودن دارد. فرزندپروری که هم اسم و هم فعل است، روش انجام دادن کاری را تعریف می‌کند. پلی برین برنندز^۳، مدرس والدین و نویسنده، اشاره می‌کند که «واژه فرزند پروری، واژه والد بودن را به یک فعل مبدل ساخته و آن را به فعلی تبدیل می‌کند که بر

1. parent

2. Parenting

3. Polly Berrien Berends

کلیات ۱۷

روی فرزندان انجام می‌شود؛ به گونه‌ای که گویی این والدین هستند که کودکان را تبدیل به انسان می‌کنند». نظریه‌های متعدد فرزندپروری مفهوم فرزندپروری را تقویت کرده و وضعیت والد بودن، بیشتر جزء فعالیت‌هایی درآمد که والدین برای فرزندان انجام می‌دادند.

در طول دهه‌های ۱۹۵۰ و ۱۹۶۰، تغییرات بنیادینی در ماهیت فرزندپروری رخ داد که در عصر خود والدگری را عمیقاً تحت تأثیر قرار داد. در سال ۱۹۵۹ کلمه والدین به فرهنگ لغت وارد شد. این نشان دهنده افزایش مشارکت و تعهد به فرزندان بود. والدین، کلمه‌ای که ریشه‌های آن به سال ۱۸۵۶ باز می‌گردد، والدین نقش خود را در آغاز این قرن تعیین کردند. پدر و مادر، به عنوان یک اسم، یک وضعیت را مشخص کردند. پدر و مادر، هر دو اسم و فعل، راه را برای انجام کار تعریف می‌کنند. کلمه «والدین» به معنای پدر و مادر بودن که یک حالت و مرحله از بزرگسالی است، به یک فعل تبدیل می‌شود و آن را می‌سازد. آنچه که برای کودک انجام می‌شود و باعث می‌شود که کودک به انسان تبدیل شود. نظریه‌های مختلفی رشد کودک و مفهوم والدین را تقویت کرد و لیستی از فعالیت‌ها، وضعیت پدری و مادری را نسبت به فرزند تعریف کرد. توصیف شغلی والدین از تهیه نیازهای اولیه و اساسی تا ارائه بهترین امکانات مادی، برآورده شدن نیازهای روحی و روانی کودکان و فراهم آوردن فرصت برای تحصیل تا آموزش عالی، افزایش یافته است. در دهه ۱۹۷۰ و ۱۹۸۰، مشارکت در اجتماعی شدن فرزندان بخشی از فهرست کار والدین بود. (دیگاتانو، ۲۰۰۵: ۵-۶)

والدگری^۱

اصطلاح والدگری یا فرزندپروری^۲ از ریشه پاریو^۳، به معنی زندگی بخش گرفته شده است. منظور روش‌هایی است که والدین بکار می‌گیرند و بیانگر نگرش‌هایی است که والدین نسبت به فرزندان خود دارند و شامل معیارها و قوانینی است که در رابطه با فرزندان خویش وضع می‌کنند. (اسعدی و همکاران، ۱۳۸۵) ما می‌توانیم در فهرست والدگری امان فهرست «پیدا کردن» بهترین مهدکودک برای نوزادان و کودکانمان، انتخاب بهترین پیش دبستانی‌ها و مدارس، مراقبت بعد از مدرسه برای بچه‌های ابتدایی و اطمینان حاصل کردن از اینکه نوجوانان ما بعد از مدرسه به مکان مناسب می‌روند را جزء وظایف والدگری امان محسوب کنیم؛ اما امروزه

---

1. Parenting

2. Parenting

3. Pario

مسئولیت‌های جدیدتری به شرح وظایف والدگری اضافه شده‌اند. این مسئولیت‌های جدید، شامل نظارت بر استفاده کودکان از اشکال مختلف سرگرمی روی انواع صفحه نمایش‌ها است؛ از فیلم‌ها و بازی‌های متنوع گرفته تا مسائل اخلاقی و... و والدین باید به آن‌ها در این زمینه‌ها آموزش‌های لازم بدهند.

والدگری رسانه‌ای^۱

والدگری رسانه‌ای به شیوه‌های هدفمند رفتار والدین در تعامل با فرزندان در مورد نحوه استفاده از رسانه‌ها و تأثیر برخی از جنبه‌های محدود کردن زمان فرزندان در استفاده از رسانه‌ها یا تشویق کردن آن‌ها به مشاهده محتوای مشخصی است. (اوکونور. ات. ال، ۲۰۱۳) والدین می‌توانند با شناختی که از ظرفیت‌ها، نیازها و حساسیت‌های فرزندان دارند، نظام رفتاری آنان را در استفاده از رسانه‌ها تعیین کنند و مهارت‌های برقراری ارتباط مؤثر و نافذ در این خصوص را کسب نمایند.

فضای سایبر^۲

اصطلاح فضای سایبر را برای نخستین بار چی‌ای بارنز^۳ در سال ۱۹۵۴ طرح کرد و از آن پس به سرعت به شیوه‌ای کلیدی در تحقیقات و مطالعات بدل گشت. (بویدو الیسون^۴، ۲۰۰۷: ۲۱۲) در مورد تاریخچه شکل‌گیری فضای سایبر و شبکه‌های اجتماعی اینترنتی، به اعتقاد کاستلز در نیمه دوم دهه ۱۹۹۰، سیستم ارتباط الکترونیکی جدیدی شکل گرفت که از ترکیب رسانه‌های همگانی جهانی و سفارشی و ارتباط کامپیوتری تشکیل شده بود. این سیستم جدید، قلمرو ارتباط الکترونیکی را به کل زندگی گسترش داد. (کاستلز، ۱۳۹۰: ۴۲۲) و از آن پس به سرعت به شیوه‌های کلیدی در تحقیقات و مطالعات بدل گشت. در تئوری شبکه اجتماعی سنتی، یک شبکه اجتماعی مجموعه‌ای از نهادهای اجتماعی است که شامل مردم و سازمان‌هایی است که به وسیله مجموعه‌ای از روابط معنادار اجتماعی به هم متصل‌اند و با هم در به اشتراک گذاشتن ارزش‌ها تعامل دارند. شکل سنتی خدمت شبکه اجتماعی بر انواع روابط همچون دوستی‌ها و

-
1. Media Parenting
  2. Cyberspace
  3. J. A. Barnes
  4. Boyd & Ellison

کلیات ۱۹

روابط چهره به چهره متمرکز است اما خدمات شبکه اجتماعی امروزه بیشتر بر جامعه مجازی آنلاین و ارتباطات کامپیوتر واسط متمرکز است.

رایانه‌ها، اینترنت و تلفن همراه در تمام سطوح روابط و والدین فرزندان، فرزندان با یکدیگر، خانواده و بستگان تأثیر می‌گذارد. حرکت گام به گام و نظارت بر فعالیت‌های کودکان در فضای مجازی می‌تواند وظیفه‌ای چالش برانگیز محسوب شود. این مسئله زمانی که و نوجوانان دارای رایانه شخصی، تلفن همراه هوشمند، تبلت و یا کنسول‌های بازی‌های ویدئویی هستند، شرایط جدی‌تری نیز به خود می‌گیرد. با این وجود، استفاده از اینترنت در کنار نوجوانان می‌تواند به تجربه‌ای لذت‌بخش هم برای والدین و هم برای آن‌ها مبدل شود. وب سایت‌های دوست‌داشتنی بسیاری در اینترنت وجود دارند که ارائه خدمات به افراد نوپایی که برای نخستین بار جستجو و کاوش در دنیای پهناور اینترنت آغاز کرده‌اند را در دستور کار خود قرار داده‌اند. استفاده از این خدمات می‌تواند فرصت‌های آموزشی مفیدی را برای نوجوانان فراهم کند. در نظر گرفتن ایمنی کودکان و نوجوانان در فضای مجازی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار بوده و از این طریق والدین می‌توانند در بهترین موقعیت ممکن هدایت دقیق و مسئولانه فرزندان خود در فضای مجازی را بر عهده بگیرند. از این‌رو، آگاهی و شناخت از فرصت‌ها و خطرات موجود در این زمینه و برنامه‌ریزی مناسب پیش از فراهم کردن دسترسی به اینترنت برای نوجوانان از اهمیت ویژه‌ای در دنیای امروز که شاهد آهنگ سریع پیشرفت فناوری است، برخوردار می‌شود. در این پژوهش تأکید بر نحوه مواجهه آگاهانه، مبتنی بر نیاز اطلاعاتی و هدفمند از فضای سایبر مدنظر قرار دارد.

فصل دوم

ادبیات و پیشینه تحقیق

مقدمه

موضوعی که در عصر حاضر دارای اهمیت می‌باشد این است که کمتر کسی را می‌توان یافت تحت تأثیر و نفوذ رسانه‌ها قرار نگرفته باشد. هجوم سیل آسای اطلاعات رسانه‌های جمعی چنان سرعت گرفته که اگر مخاطبان راه‌گزینش و ادراک پیام را نیاموزند آثار مخربی نه تنها بر ذهن و روان آن‌ها که بر جامعه خواهد گذاشت. (پاتر، ۱۳۹۱: ۲۷) بنابراین داشتن اطلاعات و آگاهی‌های لازم در زمینه بهره‌مندی از پیام‌های رسانه‌ای می‌تواند استفاده ما را از رسانه‌ها مؤثرتر، پویاتر و لذت‌بخش‌تر نماید تا به راحتی تحت تأثیر ارزش‌ها و ایدئولوژی‌های خاص رسانه‌ای قرار نگیریم. امروزه وسایل ارتباط جمعی تمامی جهات و ابعاد انسانی را متأثر ساخته و امواج این وسایل به همه روزنه‌ها و حریم‌های امن رسوخ کرده است و باعث شده که انسان فعال و متفکر به تماشاچی منفعل و راکد تبدیل شود. (نصیری، ۱۳۸۴: ۳۴) در چنین شرایطی آموزش سواد رسانه‌ای و بهره‌مندی از تفکر انتقادی مواجهه هدفمند با متن‌های رسانه‌ای و انتخاب پیشنهادهای سالم برای مخاطبان به ویژه کودکان و نوجوانان ضرورتی جدی محسوب می‌گردد.

انواع سواد

امروزه مفهوم سواد، دیگر توان خواندن، نوشتن و حساب کردن نیست. به قول آلوین تافلر (۱۳۸۳)، در قرن بیست و یکم، بی‌سوادان آن‌هایی نیستند که نمی‌توانند بخوانند یا بنویسند، بلکه کسانی‌اند که نمی‌توانند یاد بگیرند و بازآموزی کنند.